

УДК 821.161.2+ 821.134.3(81) Вовк, Колодій, Ліспектор

*Ольга Смольницька,
кандидат філософських наук,
старший науковий співробітник
відділу української філології
Науково-дослідного інституту українознавства МОН України
(м. Київ, Україна)*

ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОГО МЕТОДУ УКРАЇНСЬКОЇ МИСТЕЦЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ В ЛАТИНСЬКІЙ АМЕРИЦІ

Стаття присвячена аналізу літературного методу окремих представниць української еміграції у Латинській Америці. Пропонується триада авторок у Бразилії: Віра Вовк, Олена Колодій, Клярисе Ліспектор. Проте порівняльний аналіз не звужується до бразильського ареалу: проблематика творів та біографічні моменти зіставляються з подібними у словесності та історії Латинської Америки взагалі, а також у світовій літературі. Бразильський модернізм, який хронологічно і тематично вплинув на творчість усіх трьох авторок, розглядається в контексті запозичених здобутків європейської літератури.

Ключові слова: еміграція, діаспора, національна ідентичність, бразильський модернізм, компаративний аналіз, культуртрежер, переклад, Латинська Америка.

Статья посвящена анализу литературного метода отдельных представительниц украинской эмиграции в Латинской Америке. Предлагается триада женщин-авторов в Бразилии: Вера Вовк, Елена Колодий, Кларисе Лиспектор. Но сравнительный анализ не сужается вплоть до бразильского ареала: проблематика произведений и биографические моменты сопоставляются со схожими в словесности и истории Латинской Америки вообще, а также во всемирной литературе. Бразильский модернизм, хронологически и тематически повлиявший

на творчество всех трех авторов, рассматривается в контексте заимствованных приобретений европейской литературы.

Ключевые слова: эмиграция, диаспора, национальная идентичность, бразильский модернизм, компаративный анализ, культуртрегер, перевод, Латинская Америка.

The article considers at first the analysis of the literary method by the individual representatives of the Ukrainian emigration in Latin America. The research offers a triad of women writers in Brazil: Vira Vovk (Vira Selanski, Rio de Janeiro), Olena Kolodiy (Helena Kolody, Parana), Clarice Lispector (Rio de Janeiro). All these authors wrote in the same period, they have Ukrainian roots, and Vira Vovk is developing national tradition and identity. She has discovered to Ukrainian auditory the person of Clarice Lispector who is a brand, symbol in Brazil as a «native Virginia Woolf», this woman is famous in the world, but she is not known in her motherland. Brazil modernism as a style which contemporized to these three writers is lighted up. The material of analysis is the articles by Vira Vovk. But this comparative analysis is not devoted to the Brazil region only, because the problems of their works and biographical moments are compared with similar in the literature and history of Latin America and in world literature – for example, to Irish and Japan. Especially, the research complains why the style of the works by Clarice Lispector was compared with the method of James Joyce and others. The psychoanalytic model is proposed. The article demonstrates the main features of Brazil and Ukrainian literature, the local and global problems. Also Brazil modernism is compared with Spanish American, and the principles are divorced. The collegueship of Vira Vovk and Helena Kolody is given. The modus vivendi of this triad is compared with diplomatic activity of other Latin American poets. The personalities of Helena Kolody and Clarice Lispector are symbolic not only to Iberoamerican, but to their Ukrainian culture too, and their texts are at first translated into Ukrainian by Vira Vovk. The research shows that the activity of these authors was not only writing because all of them were translators, teachers, scientists, diplomats and popularized the culture (Vira Vovk is carrying out this mission our days).

Key words: emigration, diaspora, national identity, Brazil modernism, comparative analysis, Kulturträger, translation, Latin America.

Національна ідентичність у художній літературі, самоідентифікація автора і ліричного героя в творах представників діаспори стають об'єктом вивчення в українських гуманітарних студіях. Звідси постає питання про методи і принципи будування власної сутності в індивідуальних випадках. Як методологію українська діаспора взяла, з одного боку, традиції вітчизняної літератури, а з іншого – абсорбувала досвід зарубіжного авангардизму, причому остання тенденція була дуже нерівномірною, оскільки обрані тематика, проблематика тощо залежали від конкретного регіону (Бразилія, Аргентина та ін.), де формувався стиль певних митців. Таким чином, не

можна стверджувати про цей процес як цілком однорідний, проте варто виокремити спільні риси. Прикладом може стати компаративний аналіз літературних постатей еміграції одного покоління (причому всі три авторки вступили в письменницьке життя молодими).

Формування творчого методу української еміграції в Латинській Америці та мобілізація національної свідомості засвідчує видатну роль саме жінок у творенні нового літературного руху, що зумовлює актуальність обраного дослідження. З огляду на обсяг цієї теми, до уваги беруться постаті **Віри Вовк** (автонім Віра-Лідія-Катерина Селянська, Wira Selanski, 1926 р. н., Борислав, з 1939 р. в еміграції) – української письменниці та культурної діячки в Ріо-де-Жанейро; її колеги, поетеси і перекладачки **Олени Колодій** (португ. Helena Kolody, 1912–2004) – португаломовної поетеси українського походження, штат Парана, колеги В. Вовк (цей поетесі присвячено розділ у книзі «Коляда на Щедрий вечір», 2007) та **Клярисе Ліспектор** (Clarice Lispector, 1920–1977, Ріо-де-Жанейро) – найвизначнішого бразильського прозаїка (і сьогодні навіть брэнда Бразилії), нащадка емігрантів з України; ця персоналія, популярна в Латинській Америці та у світі, відкрита українському читачеві завдяки В. Вовк (далі ВВ).

Якщо біографія і творчість ВВ досліджуються в Україні, Польщі, США (О. Астаф'єв, О. Бекішева, Б. Бойчук, О. Бровко, Ю. Григорчук, М. Гримич, Н. Грицик, І. Жодані, Т. Карабович – Tadeusz Karabowicz; Н. Козіна, М. Коцюбинська, С. Ожарівська, О. Просалова, Б. Рубчак, Л. Тарнашинська, В. Шевчук та ін.), хоча нестандартність стилю й постійне створення нових текстів (художніх, наукових, критичних, перекладацьких) вимагають аналізу ще багатьох проблем, то постать Олени Колодій (далі ОК) розглядається лише біографічно (як приклад творця української культури в Бразилії – студії М. Бондаренко, М. Геца, О. Кощенко), а Клярисе Ліспектор (далі КЛ) стає відомою в Україні переважно завдяки лекціям, семінарам і публікаціям ВВ (2014). Наявні окремі новітні аналітичні статті (В. Мартинюк, В. Бузинська, 2015), які розглядають творчість КЛ у контексті жіночої прози.

ВВ досі недостатньо згадується в сучасних дослідженнях і навіть навчальній літературі, хоча напрям творчості цієї авторки неординарний саме поєднанням українських архетипів із авангардизмом, магічним реалізмом, неоміфологізмом та іншими течіями, стилями тощо. У пресі ця діячка постає переважно як культуртрегер, трансляторка української літератури і культури взагалі в зарубіжжі: вона *«мандрівник, видавець, дипломат, представниця Бразилії на міжнародних з'їздах ПЕН-клубів, але завжди і всюди – українка»* [3, с. 62]. Сама ВВ ідентифікує себе не як бразильську письменницю, а як українську письменницю в Бразилії, не визнає поділу української культури на «материкову» і діаспорну. Проте, звичайно, стиль цієї авторки позначений бразильським та іншими мотивами, дуже своєрідно обробленими. Стиль ОК і особливо КЛ як маловивчених в Україні авторок вимагають зіставлення із латиноамериканським контекстом, чого ще не було здійснено.

Мета статті – порівняння мистецьких стилів трьох названих письменниць і виокремлення чинників мобілізації національної ідентичності.

Постановка завдання:

– схарактеризувати культурний регіон Латинської Америки й визначити гармонійну єдність, незважаючи на різноманітність національних мотивів;

– проаналізувати особливості бразильського модернізму як періоду формування творчого стилю еміграції, знайшовши паралелі з українською художньою літературою;

– дослідити персоналії перелічених письменниць у світовому контексті, виокремивши латиноамериканський чинник.

Специфіка Латинської Америки як історико-культурного регіону постійно досліджується з огляду на її неоднозначність. Кажучи про метисацію, змішення культур, С. Мамонтов стверджує, що мова йде не про зустріч, а про *«зіткнення двох не схожих один на одного світів»* [8]. Проте в цьому обопільному зіткненні, яке – у крайній ситуації – можна сприймати як стресове, невротичне – кожна зі сторін (європейська і корінна, власне латиноамериканська) прагнула гармонізації нового досвіду, не схожого на попередній, і, таким чином, віднаходила мистецький синтез. Фактично відбулося *«накладання»* мотивів різних культур і, як наслідок, виникнення *«гібридних цінностей»* [8]. Таким чином, можна казати про крос-культурний аспект цієї специфіки взагалі й літературного методу українських письменниць у даному регіоні зокрема. Це одна з причин формування магічного реалізму як творчого методу Латинської Америки (і свою роль тут відіграв католицизм як об'єднуювальний чинник).

Сама Латинська Америка – єдність у культурному, географічному та ін. планах, проте, звичайно, слід враховувати особливості її локусів та еволюцію відносно молодого регіону (змінюється навіть мова – не дарма виокремлюють бразильський варіант португальської мови, аргентинський варіант іспанської тощо). При характеристиці цього краю – *«загальнороманської єдності»* [8] – дослідниками наголошується: окрім поширеної іспанської мови, *«Латинська Америка говорить португальською (Бразилія) та французькою (Гаїті, Гваделупа, Мартініка, Французька Гвіана). <...> Мовна єдність Латинської Америки виявляється не завжди рівномірно на території регіону: наявні великі зони дотику і взаємної дифузії романомовної та англomовної Америки»* [8] (треба враховувати ще мови численних індіанських племен, а також афробразильців, причому ці мови лексично впливають на титульні мови, не кажучи вже про взаємообмін романського та індіанського чи африканського мистецтв).

У зв'язку з предметом дослідження слід охарактеризувати головні ознаки бразильського модернізму як одного з чинників формування світогляду емігранток. Це питання досить неоднозначне. Так, М. Над'ярних пояснює виникнення бразильського модернізму строкатою системою різних філософських течій, контактами з європейською літературою, а

головною причиною називає розуміння бразильськими письменниками національної сутності «як невизначеної, незавершеної» [9, с. 6], що зумовило самокритичний підхід. Водночас модернізм сприяв кристалізації національної свідомості бразильців і плеканню власного коріння: як зазначає дослідник цього періоду А. Култигін, у названий час митцями нового покоління «Бразилія розглядається як самостійна країна в протистоянні Португалії. Саме поняття «відкриття» Америки ставиться під сумнів: на думку низки письменників, ця подія порушило природний хід розвитку місцевої історії» [7, с. 12]. Отже, бразильська література бажала відмовитися від імперського минулого та, відповідно, здобутків метрополії. Це був не тільки (і не стільки) мистецький, скільки політичний акт. Португальська мова не означала ні національної, ні державної приналежності до «Люзитанії» (Португалії). Схожа тенденція приблизно в тих самих часових межах спостерігалася в ірландській літературі (незважаючи на творення цих текстів англійською мовою).

А. Торрес-Ріосеко називає причиною виникнення бразильського модернізму (1922, Сан-Паулу) протистояння символізму, поезії «чистого мистецтва» (яка часто наслідувала зразки французького романтизму), причому бразильський модернізм відрізняється від іспаноамериканського прагненням зруйнувати все старе й навіть піднесенням дикуна, «індіанця-канібала» [11, с. 234] (тобто вироджена іпостась «шляхетного дикуна», «природної людини»; українські письменниці в Латинській Америці ставляться до цього явища критично – проза ВВ, легенда «Смерть недоброї людини»). Одного з названих дослідником як приклад талановитих поетів цього напрямку, Жоржі де Ліма (1893–1953), перекладала українською ВВ (вірш «Чорна Фульо» в упорядкованій українською письменницею антології перекладів модерної португальської та бразильської поезії «Зелене вино» («Vinho Verde», 2009)). Показово, що для перекладачки обрані нею поезії – приклад лаконічного стилю, завдяки якому імпліцитний зміст набуває ще більшої виразності. Ці тексти слугують як дороговкази формуванню стилю і світогляду поетів-початківців. Отже, можна стверджувати про поетичне кредо самої ВВ, ОК та ін.

Звертаючись до бразильського модернізму в українській рецепції, слід звернутися до статті ВВ «Тема Орфея в португальській і бразильській літературі» (2015). Докладно змалювавши історію виникнення журналу «Орфей» (Лісабон, 1915, видання існувало до 1916), ВВ так характеризує ці пошуки: «...друковані в ОРФЕЮ поезії обурювали чемного міщанина галюцинацією, дразливістю, нещадною критикою, браком звичної «моралі». Поети – езотеричні естети – відкидають усяку ідеологію і відчують жах в обличчі існування. В них намагання – закінчити трухляву традицію, і з анархії духу почати щось нове» [2, с. 1]. Ці починання, у принципі, не нові для багатьох стилів і напрямів (наприклад, романтизму, чий здобутки органічно розроблялися модернізмом), а строката картина творення новітньої літератури нагадувала певною мірою французький парнасізм (новаторством,

прагненням шокувати, галюцинативністю, описом маргінальних ситуацій, певною мірою «отруєний» світогляд, тощо). Тому, на нашу думку, не можна стверджувати, що бразильський модернізм остаточно порвав з попередньою традицією: як і український футуризм, він певною мірою живився досвідом попередників, переломлюючи їхні відкриття. Інша річ, що це реалізувалося на новому шаблі: візія, езотерична реальність (як другий, потойбічний, «задзеркальний» світ) зводилися в абсолюти. З-поміж такого різноманіття творчих принципів становлення українського митця за кордоном відбувалося складно і неординарно. Виникала спокуса обрати якийсь один модний напрямок. Проте класична освітня база емігранток (основана значною мірою на німецькій філософії та музиці) виховувала строгий смак, і навіть про конкретні прямі запозичення з латиноамериканського мистецтва мови не йшлося: це скоріше не вплив, а варіації, вибрані мотиви, модифіковані згідно з системою рідних (українських) архетипів, причому таке творення відбувалось як свідомо, так і несвідомо.

Архетиповість мотивів у португаломовному модернізмі підтверджує й часте обігрування образу Орфея в творах поетів однойменного часопису. Так, характеризуючи поему «Орфей Концейсани» («Orfeu de Conceição», 1913) перекладеного нею (як й інших бразильських модерністів та авангардистів) Вінісіуса де Морайнса (Vinicius de Moraes), який переніс *«грецький мит на трагедію каріока, себто міста Ріо-де-Жанейро»* [2, с. 5] (саїоса – назва мешканців цього міста та всього приналежного йому: тамтешнього діалекту португальської мови, річки Каріока тощо), ВВ підсумовує: *«Мит Орфея наче зобов'язує нових людей на новому континенті до давніх обставин, які завжди відроджуються, щоб прославити те, що найважливіше в героя: його любов і його пісню»* [2, с. 5]. Отже, народжується – чи має народитися – новий бразильський Орфей, як і український (цей образ наявний у творчості ВВ; письменниця взагалі переносить світові образи на рідний їй ґрунт).

Відповідно до цього висновку, текстологічний аналіз демонструє, що поезія ВВ і ОК (розглянутої нижче) споріднена пізнанням українками свого коріння, а також пошуками втраченого раю, притаманний емігрантській літературі взагалі, а також письменникам Латинської Америки (корінним, але таким, які відчувають власну невизначеність – цитована М. Над'ярних). А. Кофман розглядає цей мотив як песимістичний, навіть трагічний: вигнаний Адам не віднаходить Едему в Латинській Америці [6, с. 217]. Проте з Україною не так однозначно: ВВ фізично відвідує її та не пориває зв'язку, ОК відчувала і плакала цю сув'язь у власній поезії через самопізнання та асоціації з рідною культурою. Отже, цілком утраченого раю не можна віднайти, але можна вибудувати світоглядну модель і частково замінити конкретний Едем.

Кажучи конкретніше про іншу постать – ОК, – не можна оминати функції обміну культурами, причому таку роль виконує ВВ. Проте, виступаючи трансляторкою української літератури за кордоном, ця діячка

культури не ідентифікує себе як перекладачку: *«Я ніколи не хотіла бути перекладачем. Просто треба було комусь про ту Україну розповісти. Першою була антологія української літератури, видана 1959-го в Ріо-де-Жанейро. У місті Куритиба жила португаломовна поетеса Олена Колодій. Я перекладала дослівно, а вона вже гарною португальською»* [10, с. 112].

Сьогодні ОК вважається найбільшою поетесою штату Парана й має визнані титули. Плідна поетична спадщина різноманітна за тематикою, проте, як зазначають, від 1941 до 1980 рр. у творах спостерігається один з провідних мотивів – віднайдення ліричною героїнею (і самою авторкою) своєї «прабатьківщини», «пам'яти крові»; цьому сприяли й переклади поетесою окремих віршів Кобзаря [5, с. 7]. У вірші «Атавізм» («Atavismo», усі тексти ОК даються в перекладах В.) наголошується: *«...плаче в мені моїх предків душа»* [5, с. 9], постає генетична пам'ять генерацій: *«Певно, що я ховаю таємні в моєму бутті / Далекі спогади про недобрі дні грозові, / Що їх вони проживали без несподіваної свободи»* [5, с. 9], українські національні символи (степ, Дніпро, згадка про Тараса Шевченка), тотеми (орел, сокіл), причому без жодних ознак народництва. Виразно і українська, і латиноамериканська тема матері-землі й ностальгійність постають у вірші «Дика земля» («Terra inculta»): *«Я – земля непізнана й дика, / Що відчувала свою глибину / Їй бажала вкритися полем, / Затяжіти плодами»* [5, с. 11]. Це туга за саме українською репродуктивністю, плеканням власних (а не латиноамериканських) архетипів, і вірш як приклад сублімації демонструє певний компроміс. (Не слід забувати про обізнаність усіх трьох письменниць із психоаналізом, хоча свідомо він не культивується в їхніх текстах). Україна ВВ – реальна, відчутна, хоча й модифікована відповідно до вимог магічного реалізму та інших течій; Україна ОК – угадувана, сугестивна, але в обох випадках це потужний символ. Завдяки деталі ОК моделює образ утраченої Батьківщини. Лірику і ВВ, і ОК об'єднують і експерименти з формою та жанрами, і вимогливість до стилю (дотримання лаконічності, гранична насиченість змісту), і християнський світогляд (причому католицький), і «відсутність банальних тем, звичайних метафор чи повторних аналогій» [5, с. 7]. Наскільки це взаємне перетікання колег? Скоріше мова йдеться про духовну спорідненість, поетичну інтуїцію.

ВВ принципово пише українською (хоча має твори португальською та німецькою), ОК опанувала рідну мову вже на приватних уроках (що наближає долю поетки Парани до біографії Ольги Кобилянської). Проте українськість у португаломовних творах ОК виявляється спочатку сугестивно, потім виразно.

Оскільки тут заторкнута перекладацька діяльність як трансляторська, культуротворча, причому діалогічна (співпраця ВВ і ОК, діалог української та бразильської культур), слід розвинути цю тему. Так, ВВ виступає як антологіст (ця діяльність досліджується Т. Карабовичем, Люблін), презентуючи здобутки як Нью-Йоркської групи (НІГ, з якою письменниці донедавна ототожнювали; так і взагалі української літератури, роблячи

акцент на сучасну поезію. Окрім антології «Лоза», вірші та поетичні переклади сучасних молодих письменників публікуються в двомовній бразильській газеті «Хлібороб» («O Lavrador») – м. Курітіба, штат Парана. Із української класики португальською мовою вийшли поема І. Франка «Мойсей» (робота проводилася разом з ОК), «Камінний хрест» В. Стефаника, «Камінний господар» Лесі Українки та інші твори. Також перекладені поезії сучасних молодих українських авторів (антологія «Лоза – Videira», 2009, та окремі публікації і рукописи португальською й німецькою мовами за 2010–2012 рр.). Водночас культуртрегерка перекладає португаломовну літературу українською. Важливо те, що ВВ пробуджує українську самоідентифікацію в інших емігрантах (спілкування з ОК, яка мала слабе уявлення про свою генеалогію).

Треба зазначити про особисту скромність ВВ – наприклад, письменниця не сприймає слова «геніальний»: це «достаточний епітет, щоб хтось перестав працювати над своїм талантом» [1, с. 56]. Для зіставлення: КЛ порівнювала гіперболічні похвали митцю з надмірним поливанням квітки, яка від цього гине [4].

Цікаво здійснити порівняльний аналіз творчості й поглядів ВВ зі згаданою письменницею. Перекладена і проаналізована ВВ бразильська прозаїк КЛ (трапляється суто португальська транслітерація прізвища – Лішпектор) певною мірою дотична до української культури й сьогодні ідентифікується як бразильська письменниця українсько-єврейського походження. Сьогодні це найзначніша письменниця Бразилії, проте, як зазначає ВВ, в Україні досі маловідома – якщо не рахувати перекладеного згаданою українською діячкою оповідання «Курка» (в антології «Собака з бляшанкою на хвості», 2009, переклади з бразильських прозаїків окремо друкувалися в 1960-х рр.). Мотивацією поширення творчості цієї авторки ВВ називає і її талант, і те, що КЛ народилася в Україні. В ознайомчій статті «Розповідний стиль Клярисе Лішпектор» (2014, опубліковано 2016) ВВ переказує біографію (причому багато фактів досі не вивчені в українських джерелах) і характеризує деякі тексти письменниці.

В одному рідкісних інтерв'ю (1974) КЛ називала себе натуралізованою (англійською це визначається як *denizen* – натуралізована іноземка) й стверджувала, що її першою мовою стала португальська [4] (аналогічно – в ОК, народженої вже в Бразилії). Проте стиль прози КЛ, з одного боку, містить ознаки бразильського модернізму й навіть магічного реалізму, а з іншого – ґрунтується на європейських зразках (недарма письменниця вільно володіла англійською, навіть писала нею [4] й перекладала португальською твори О. Вайлда, Агати Крісті та ін.). Це наближає стиль бразильського прозаїка до пошуків ВВ, ОК та інших українських емігранток. Отже, Лішпектор не можна вважати суто бразильською за мисленням авторкою: як і названі письменниці, вона ширша за один напрям і одну культуру.

Зв'язок з Україною у КЛ скоріше атавістичний: вона пам'ятала, що народилася в селі Чечельник (Поділля, зараз – Вінницька область;

туди її батьки тікали під час Громадянської війни від антисемітизму; при народженні КЛ звалася Гая Спектор), знала свою небразильську генеалогію, але про саму Україну стверджувала таке: «Я ніколи не ступала по її землі: мене носили на руках» [1, с. 77] (оскільки майбутній письменниці на час еміграції її батьків до Масейо, штату Алягоас у Бразилії, було рік і два місяці [1, с. 77]; пізніше родина переїхала до Ріо-де-Жанейро, яке й сформувало особистість КЛ; її доля певною мірою подібна до дитинства і молодості Голди Меїр). Тут КЛ можна порівняти із «загадковою росіянкою», письменницею і психоаналітиком Лу Саломе (1861–1937): Луїза Густавівна, хоч і сприймалась іноземцями як «росіянка» (через народження і формування світогляду в Петербурзі, попри власне німецько-скандинавське походження, і навіть сама почувалась особою цієї національності), не відповідала тургенєвському ідеалу й узагалі мала оригінальний «імідж». Корінні бразильці, які прагнули відкрити в КЛ екзотику, «росіянку» (надаючи цьому образу романтичності й не знаючи його реальних рис: Україна ототожнювалася в їхній свідомості з Росією, а всі слов'яни – з росіянами), також переконалися, що результат відрізняється від очікуваного. ОК, знаючи про своє слов'янське коріння (але не знаючи конкретно національності батьків), дійшла висновку, що вона українка (і ВВ наголошувала на галицькому походженні прізвища Колодій, пояснювала колезі, що та не росіянка), причому гіпотеза підтвердилася: батьками поетеси справді були галицькі іммігранти. (До речі, як і ОК, згадана Лу Саломе не дуже глибоко цікавилася походженням свого роду, і цікаві факти їй надав Райнер-Марія Рільке). В усіх перелічених випадках – феномен сприйняття іншими і феномен самоідентифікації. Для порівняння: ОК не була в Україні (і, за свідченням ВВ, українською могла говорити лише кілька слів), але почала відчувати свій зв'язок з утраченою Батьківщиною. Натомість ВВ не лише свідомо свого коріння, але й регулярно підтримує щільний контакт з Україною. Про самоідентифікацію КЛ і свій контакт із цією авторкою ВВ стверджувала: «Хоч не можемо говорити про впливи України на письменницю, однак переживання постійної втечі й тривоги її батьків на наших землях лишилися в тенах письменниці. У 1973 році я написала до неї й надіслала їй «O Cântaro» (Дзбан), антологію української новаторської поезії й образотворчого мистецтва, що якраз появилася друком, але відповіді не отримала. **Клярісе до кінця свого життя шукала за своєю психічною ідентичністю** [виділення моє. – О. С.]» [1, с. 87–88]. Останнє речення ключове для розуміння світогляду КЛ.

Спільність творчих мотивів цієї письменниці та українських авторок у Бразилії виявляється, зокрема, у поясненні ВВ особливостей літературного дебюту нового прозаїка (роман «*Perto do Coração Selvagem*» («Близько дикого серця»), 1941): «Критика закидала авторці незвичний стиль. Тоді всі письменники займались народницькими темами, аж ось з'явилась авторка із загальнолюдськими проблемами!» [1, с. 79]. (Так само деякі українські критики не сприймали творів ВВ через неоднозначність). КЛ ішла за

світовою проблематикою, і це зрозуміло, якщо порівняти її творами з текстами інших літератур. Наприклад, у той самий період японська література стала орієнтуватися на європейські зразки, і читацькій аудиторії описані проблеми сподобалися саме своєю спільністю для більшості людей. Натомість у КЛ зображувані проблеми і звичайні, і незвичайні водночас. Інше питання – невідповідність нового стилю народницьким канонам. Народницька тенденція притаманна постколоніальним літературам; через цей шлях пройшла й українська. Інтерес до названих традицій у Бразилії можна пояснити віддаленістю Південної Америки від Європи, а відтак – запізнілими впливами (аналогічно – ситуація з романтизмом, модернізмом тощо), звідси етнографізм, нативізм тощо як одна з граней самопізнання: бразильський народ ставав нацією, але в цьому процесі траплялися нерівномірні та регресивні моменти (утім, як і в розвитку літератур інших народів). Іншими словами, стиль КЛ буде зрозумілим, якщо знати світовий контекст; бразильські критики не сприймали творів нової авторки через «чужість» мотивів «Старого Світу»; доля творів КЛ (як і ВВ) нагадувала аналогічну ситуацію в Лесі Українки.

Сама постать КЛ латиноамериканська і європейська водночас. Це зрозуміло при зіставному аналізі: так, із Габрієлою Містраль (Чилі), Хорхе Каррерою Андраде (Еквадор) та ін. її об'єднує дипломатична діяльність, пов'язана з подорожами (аналогічно – постійні мандри ВВ). (Докладніше це питання висвітлено в статті: Смольницька О. Неоміфологізм у творчості Віри Вовк і Хорхе Каррери Андраде / Ольга Смольницька // Міфологія і фольклор. – 2015. – № 3–4 (19). – С. 98–107). Слід зазначити, що у Латинській Америці до першої половини ХХ ст. включно мандрівки були прерогативою чоловіків-письменників (наприклад, у Леопольдо Люгонеса, Аргентина): подорожі вважалися необхідними для саморозвитку інтелігенції із заможних родин.

Підсумовуючи аналіз, здійснений ВВ, можна стверджувати, що творам КЛ притаманні дві риси: удавана буденність, причому сучасна – і водночас гіпертрофовані випадки, які межують з магічними, причому кульмінація та кінцівка часто несподівані, а водночас – умовні, часто фінал відкритий: *«Розповідний стиль Кляриси Ліспектор об'єктивний. Йому відсутній усякий сантименталізм. Дія відбувається в умі персонажів і часто не дає розв'язки [це і латиноамериканська традиція: достатньо згадати сюрреалізм фільмів Луїса Буньюеля. – О. С.]. Інтенсивна атмосфера наближає цю прозу до поезії. Персонажі розпитують себе, не думають і не відчувають упорядковано, тільки емотивно. Їхні вчинки не підвладні релігійним чи моральним канонам, вони за межами добра й зла, але проваджені якоюсь конечністю, що бунтується проти абсурду. Стиль і дія – щільно пов'язані [також риса латиноамериканської прози. – О. С.]. У них людина в модерному світі безрадна серед своїх питань, тривоги і страждань. Їх час – психологічний, а простір – випадковий»* [1, с. 87]. Тут можна побачити вплив «потіку свідомості» (у тому числі Джеймса Джойса та інших

ірландських прозаїків його періоду – наприклад, Шона О'Кейсі), філософії Ф. Ніцше (удаваний, але складний імморалізм), кафкіанства («протокольна» проза), і водночас – оригінальна обробка різних мотивів відповідно до сучасної авторці бразильської реальності. Проблема розгубленості людини в сучасному їй світі неодноразово поставала і постає в центрі творів багатьох письменників, у тому числі ВВ, що доводить ще раз близькість світогляду КЛ і української письменниці в Ріо-де-Жанейро. Також дослідниця і перекладачка бразильської авторки стверджує: *«Якщо говорити про подібність її шукань то, може, вони помітні серед українських письменниць наступної генерації. Маю на думці Соломію Павличко, Нілу Зборовську й Оксану Забужко, однак це твердження вимагало б глибшого дослідження»* [1, с. 88].

Нахил стилю і проблематики творів КЛ до європейських традицій (недарма її порівнювали з Вірджинією Вулф, Дж. Джойсом та ін.) спостерігається в таких моментах: *«Загалом, її розповідь починається, як розповіді Франца Кафки, in medias res, без вступу. У щоденній, переважно, урбаністичній атмосфері відбуваються незвичайні психологічні події. Вживаючи техніку «внутрішнього монологу», персонажі розкривають світ своїх питань і суперечливих почувань. Авторка часто вживає зміну синтакси, незакінчені речення, метонімії, неологізми, метафори»* [1, с. 80]. Урбаністична реальність – притаманна бразильській літературі (певною мірою як реакція на рустикальну, народницьку – так само, як і в українській традиції). Описаний стиль (мінливий, експериментаторський) також притаманний авангарду взагалі, у тому числі творам ВВ (повісті «Духи й дєрвіші», «Старі панянки», роман «Книга Естери», тощо); синтетичність (перехід прози у поезію, ритмізованість) – також нагадують пошуки вищезгаданої української письменниці (згадані твори, а також збірки, як-от «Коляда на Щедрий вечір» та ін.). Звідси випливає, що це варійована й цікава тенденція, яка вимагає детальнішого аналізу в подальших дослідженнях.

Отже, проведений аналіз демонструє спільні риси творчої мобілізації українських (не натуралізованих) діячок мистецтва в Латинській Америці: інтелектуалізм, відданість рідним архетипам, самостійне мислення (жодна з письменниць не ототожнювала – а ВВ не ототожнює – себе з певним напрямом) і водночас абсорбування іншого досвіду, гармонізація іншої дійсності як засіб збереження національної самоідентифікації (тобто пошук того чинника, який не роз'єднує, а об'єднує); відкриття власного коріння (у ВВ – постійний розвиток, в ОК – відкриття в пограничній ситуації); пізнання іншої культури, з якою відбувається контакт; широкий естетичний смак, проте основа – класична, і різноманіття вподобань насправді ілюзорне, бо у виробленні власного творчого методу лежить строгий відбір; постійна еволюція творчого стилю (магічний реалізм, сюрреалізм, символізм тощо, поєднані з документалістикою – у ВВ; експерименти з формою – в ОК; об'єктивність, поєднана з авангардним письмом – у КЛ); різнобічна

культуртрегерська діяльність (тобто це не «чисті» літератори), один із чинників формувань якої – академічна освіта; сюди ж належить активна перекладацька (трансляторська) місія.

Проаналізованих письменниць об'єднує й те, що вони, не будучи корінними мешканками Бразилії, змінили її літературу завдяки новим і цікавим темам та експериментам (про що вже зазначається в дослідженнях і відгуках стосовно культурного життя цієї країни), причому зазнали заслуженої слави. Причиною такого успіху можна вважати гармонійне поєднання класичної освіти, ерудиції та засвоєння традицій південноамериканської реальності, тобто феномен *new look*.

Досліджені постаті не являють собою приклад аккультуризації (навіть приклад КЛ у цьому плані досить сумнівний), оскільки асиміляція як така не притаманна їм, скоріше йде мова про засвоєння традицій іншої культури на рідному ґрунті.

Придатним для аналізу стилю КЛ буде звернення до праць здобутків С. Павличко в дослідженнях жіночої прози 90-х рр. ХХ ст. (і зіставленні цієї часто песимістичної літератури з наробітками зарубіжних аналогів), а також фройдизму Н. Зборовської (прикметно, що обидві дослідниці писали й власні твори, причому не поезію, а саме прозу). Робота має перспективу продовження, оскільки формування творчої особистості української жінки в Латинській Америці вимагає широкого компаративного аналізу в межах ібероамериканської та взагалі світової культури.

Література

1. Вовк В. Бабине літо (остання книга спогадів) / Віра Вовк. – Ріо-де-Жанейро : Contraste, 2016. – 102 с.
2. Вовк В. Тема Орфея в португальській і бразилійській літературі / Віра Вовк. – Ріо-де-Жанейро, 2015. – 7 с. (з особистого архіву Ольги Смольницької).
3. Григорчук Ю. Проза Віри Вовк : виміри сакрального / Григорчук Ю. – Брустурів : Дискурсус, 2016. – 364 с.
4. Ключковский Г. Клариси Лиспектор (Clarice Lispector) : інтерв'ю [Електронний ресурс] / Геннадий Ключковский. – Режим доступу : <http://www.lispector.ru/>, на рус. яз., свободный.
5. Колодій О. Вибрані поезії / Олена Колодій ; [з португ. мови переклала Віра Вовк]. – Курітіба, Пр. (Бразилія) : Товариство Прихильників Української Культури, 1983. – 32 с.
6. Кофман А. Латиноамериканский художественный образ мира / Кофман А. – М. : Наследие, 1997. – 320 с.
7. Култыгин В. Журналы «Клаксон» и «Ревиста ди Антропофагия» и их роль в бразильском модернизме 1920-х годов : автореферат дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.01.10 «Журналистика» / Владимир Дмитриевич Култыгин. – М., 2013. – 18 с.
8. Мамонтов С. Единство в многообразии или многообразие в единстве [Электронный ресурс] / С. Мамонтов // Культура Латинской

Америци : Проблема національного и общерегионального. – Режим доступа : http://www.indiansworld.org/Latin/latin_america_culture01.html#.WAOjIjxv7IU.

9. Надъярных М. Бразильская литература XX века : проблема становления национальной традиции : автореферат дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.01.03 «Литература зарубежных стран» / Мария Федоровна Надъярных. – М., 2007. – 34 с.

10. Смольницька О. Віра Вовк / Ольга Смольницька // Смольницька О. У пошуках коріння. Телесценарії. Статті. Нариси. Рецензії. Огляди. – Сімферополь : КРП «Видавництво «Кримнавчпеддержвидав»», 2010. – С. 112.

11. Торрес-Риосеко А. Большая латиноамериканская литература / Артуро Торрес-Риосеко. – М. : Прогресс, 1972. – 320 с.

References

1. Vovk V. Babyne lito (ostannia knyha spohadiv) / Vira Vovk. – Rio-de-Zhaneiro : Contraste, 2016. – 102 s.

2. Vovk V. Tema Orfeia v portuhalskii i brazyliskii literaturi / Vira Vovk. – Rio-de-Zhaneiro, 2015. – 7 s. (Z osobystoho arkhivu Olhy Smolnytskoi).

3. Hryhorchuk Iu. Proza Viry Vovk : vymiry sakralnoho / Hryhorchuk Iu. – Brusturiv : Dyskursus, 2016. – 364 s.

4. Klochkovskii H. Klarise Lispektor (Clarice Lispector) : interviiu [Elektronnyi resurs] / Hennadii Klochkovskii. – Rezhym dostupa : <http://www.lispector.ru/>, na rus. yaz., svobodnyi.

5. Kolodii O. Vybrani poezii / Olena Kolodii ; [z portuh. movy perekhlala Vira Vovk]. – Kurityba, Pr. (Brazylia) : Tovarystvo Prykhylnykyv Ukrainskoi Kultury, 1983. – 32 s.

6. Kofman A. Latinoamerikanskii khudozhestvennyi obraz mira / Kofman A. – М. : Nasledie, 1997. – 320 s.

7. Kultyhin V. Zhurnaly «Klakson» i «Revista di Antropofazhiia» i ikh rol v brazylskom modernizme 1920-kh hodov : avtoreferat dis. na soiskanie uchenoi stepeni kand. filol. nauk : spets. 10.01.10 «Zhurnalistika» / Vladimir Dmitrievich Kultyhin. – М., 2013. – 18 s.

8. Mamontov S. Edinstvo v mnohoobrazii ili mnohoobrazie v edinstve [Elektronnyi resurs] / S. Mamontov // Kultura Latinskoi Ameriki : Problema natsionalnoho i obshcherehionalnoho. – Rezhim dostupa : http://www.indiansworld.org/Latin/latin_america_culture01.html#.WAOjIjxv7IU.

9. Nadiarnykh M. Brazylskaia literatura XX veka : problema stanovleniia natsionalnoi traditsii : avtoreferat dis. na soiskanie uchenoi stepeni kand. filol. nauk : spets. 10.01.03 «Literatura zarubezhnykh stran» / Mariia Fedorovna Nadiarnykh. – М., 2007. – 34 с.

10. Smolnytska O. Vira Vovk / Olha Smolnytska // Smolnytska O. U poshukakh korinnia. Telestsenarii. Stati. Narysy. Retsenzii. Ohliady. – Simferopol : KRP «Vydavnytstvo «Krymnavchpedderzhvydav»», 2010. – S. 112.

11. Torres-Rioseco A. Bolshaia latinoamerikanskaia literatura / Arturo Torres-Rioseco. – М. : Prohress, 1972. – 320 s.

*Статтю рекомендовано до друку
кандидатом філологічних наук,
завідувачем відділу української філології
Науково-дослідного інституту українознавства МОН України (Київ)
Ціпком Анатолієм Валентиновичем*

Стаття надійшла до редакції 3 листопада 2016 р.